

Součková, Tatiana

Lžidimtrij I.

Studia historica Brunensia. 2014, vol. 61, iss. 1, pp. [51]-70

ISSN 1803-7429 (print); ISSN 2336-4513 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/132849>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

TATIANA SOUČKOVÁ

LŽIDIMITRIJ I.

Abstract:

The article believes, that False Dmitriy was not a product of the boyars' policy and supports this conclusion with the facts and information excerpted from russian narrative resources.

Key words:

Moscow, Russia, False Dmitriy, boyars, Rzeczpospolita.

Jedním ze symbolů smuty, která na Moskevské Rusi nastala na přelomu 16. a 17. století, je bezpochyby postava Lžidimitrije I. Osobnost tohoto samozvaného cara, který vládl v letech 1605–1606, je dodnes z větší části zahalena tajemstvím. Život a působení Lžidimitrije I. vyvolává celou řadu otázek, z nichž nedořešena zůstává hned ta první a nejdůležitější – kým ve skutečnosti tento car byl, jaká byla jeho totožnost a zda byl opravdu mnichem jménem Grigorij Otrep'jev. Dalším problémem, kterému se nelze při bádání o osobě prvního ruského samozvance vyhnout, je objasnění jeho povahy. Otázka, zda byl Lžidimitrij I. dobrodruhem, loutkou v rukách moskevských bojarů, a nebo naopak člověkem až renesančního charakteru, který by mohl být schopným panovníkem, stále nebyla uspokojivě zodpovězena.

Dva významní ruští historikové, V. O. Klučevskij a S. F. Platonov, shodně vyslovili domněnku, že v konečném důsledku není podstatné, kým Lžidimitrij I. ve skutečnosti byl, důležité jsou podle jejich názoru zejména okolnosti, a posléze důsledky, jeho nástupu na moskevský trůn.¹ Je nezpochybnitelné, že ať už byl tento car kýmkoli, nemůže to na dopadu, který

¹ K l j u č e v s k i j , Vasilij O.: *Kurs ruskj istorii*. Čast' III. Petrograd 1918, s. 38.; P l a t o n o v , Sergej F.: *Očerki po istorii Smuty v Moskovskom gosudarstve XVI–XVIII vv.* Opyt izučeniija obščestvennogo stroja i soslovných otnošenij v Smutnoje vremja. Moskva 1995, s. 162.

měla jeho vláda na Moskevskou Rus, mnoho změnit. Pokus o osvětlení jeho pravé totožnosti však může být východiskem k objasnění povahy Lžidimitrije I. a toho, jaké byly příčiny a důvody jeho jednání. Zda byl jeho strmý vzestup podporován bojary z Moskvy, kteří se jeho prostřednictvím pokoušeli svrhnout Borise Godunova z trůnu, a nebo zda samozvanec jednal samostatně, bez vazeb na kremelské dvořany, a byl především dobrodruhem, jenž nakonec dosáhl netušeného úspěchu.

Prvním mezníkem, od něž se odvíjely události okolo Lžidimitrije I., je rok 1591, kdy v Ugliči zemřel v dětském věku nejmladší syn Ivana Hrozného jménem Dmitrij. Tento potomek pocházel z posledního Ivanova manželství s Marií Nagou, která byla po jeho smrti i s malým synem a svými příbuznými přestěhována právě do Ugliče. Carem se stal Fjodor Ivanovič, syn Ivanovy první manželky Anastázie. Fjodor byl člověkem nezpůsobilý k vládě, protože byl mentálně zaostalý. Jak poznamenal Švéd Petr Petrej, „ne imel vseh pjati organov čuvstv, on byl ravnodušen k mirskim delam i k vlasti.“² Okolo Fjodora se hned od smrti Ivana Hrozného soustředil okruh nejvýznamnějších představitelů bojarských rodů, mezi nimi N. R. Jurjev, I. F. Mstislavskij, B. J. Bělskij, I. Šujskij a B. F. Godunov. Posledně jmenovaný byl také carovým švagrem, Fjodorovou manželkou byla sestra Borise Godunova, Irina. Právě Boris Godunov se již záhy projevoval jako neschopnější a nejlivnější z pětice carových rádců. Postupně jeho postavení u dvora vzrostlo natolik, že se stal faktickým spoluvládce nemocného Fjodora a ve styku se zahraničními diplomaty se dokonce nechával titulovat jako „volej bož'jeju pravitel' znamenitoj deržavy vseja Rossii“.³ Suverenity, s jakou vystupoval, však velice záhy zavdala příčinu ke spekulacím o tom, že se Godunov nespokojí pouze s úlohou spoluvládce, ale že se bude chtít sám stát carem. Když tedy v květnu roku 1591 za nevyjasněných okolností zemřel v Ugliči Dmitrij Ivanovič, jediný možný následník trůnu, tak podezření padlo v první řadě na Borise Godunova.⁴

Oficiální verze „ugličského děla“ hovoří o tom, že malý carevič si sám nešťastnou náhodou podřezal hrdlo, když jej během hry s nožikem přepadl epileptický záchvat. K tomuto závěru alespoň dospěla vyšetřovací komise

² *Dostovernaja i pravdivaja reljacija Petra Petreja*. In: Smuta v Moskovskom gosudarstve. Eds. A. I. Pliguzov; I. A. Tichon'juk. Moskva 1989, s. 174.

³ S k r y n n i k o v , Ruslan G.: *Boris Godunov*. Moskva 1978, s. 86.

⁴ O možných intrikách v tomto směru informoval již anglický kupec Giles Fletcher, který na Rusi pobýval v letech 1588–1589. Viz *O gosudarstve russkom*. In: Nakanuně Smuty. Istorija otěčestva v romanach, povest'jach, dokumentach. Věk XVI. Moskva 1990, s. 498. Dále viz též *Novyj letopisec*. Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom XIV. SanktPetěrburg 1910, s. 40.; *Skazanije i povest' ježe sodějasja v carstvujuščem gradě Moskve i o rastrige, Griške Otrep'jeve, i o pochožděni jego*. Moskva 1847, s. 2.

vedená Vasilijem Šujským, která do Ugliče přijela ihned po Dmitrijově tragické smrti.⁵

Zda za smrti careviče mohl stát skutečně Boris Godunov, není zcela jasné. Faktem zůstává, že v dané situaci by absence následníka trůnu a perspektiva volby nového cara nejvíce vyhovovala právě Godunovovi. Je však také pravdou, jak poznamenal S. F. Platonov, že roku 1591 ještě Godunov nemohl s určitostí vědět, že stávající car Fjodor nezplodí syna, který by se stal pokračovatelem rodu a novým panovníkem. Fjodor se sice netěšil dobrému zdraví po fyzické i duševní stránce, avšak s Irinou měli dceru Feodosiji, která zemřela v dětském věku zanedlouho po smrti Dmitrije Ivanoviče. Možnost dalšího dítěte tedy nemohla být s určitostí vyloučena, stejně jako nemohl Boris Godunov kalkulovat s tím, jak dlouho bude nakonec samotný Fjodor vládnout.⁶

Trvalo ještě dalších sedm let, než se Boris Godunov skutečně stal carem vši Rusi. Roku 1598 Fjodor zemřel, aniž by po sobě zanechal následníka trůnu, přičemž zemský sobor a církevní sněm, který se v Moskvě počátkem roku sešel, zvolil novým panovníkem podle očekávání Borise Godunova. Ten měl za dlouhá léta spoluvlády s Fjodorem u dvora natolik silné postavení, že s ním nemohl soupeřit žádný z představitelů jiných mocných bojarských rodů, jako byli Romanovovi, Šujští, Mstislavští či Vorotynští, Kurakinovi a Golicynové.⁷

Pro Godunova znamenal carský titul logické vyústění jeho celoživotního směřování a vítězství v tvrdém mocenském boji, který vedl proti svým protivníkům z řad ruských velmožů. Při svém zvolení Moskvanům slavnostně sliboval, že v jeho carství nebude nikdo chudý a prohlašoval, že se se svými poddanými rozdělí i o poslední košili, bude-li to třeba.⁸

Po Godunovově nástupu na trůn se zdálo, že události ohledně smrti careviče Dmitrije Ivanoviče, zvaného Ugličského, jsou dávno zapomenuty, kdyby se však roku 1602 v Rzeczpospolitě neobjevil člověk, který o sobě směle prohlašoval, že právě on je Dmitrijem, synem Ivana Hrozného a následníkem moskevského trůnu. Tímto člověkem, jak dokládají ruské, polské, ale i švédské a holandské prameny, měl být někdejší ruský mnich Grigorij Otrep'jev.⁹

⁵ S k r y n n i k o v , Ruslan G.: *Samozvancy v Rossii v načale 17 v. Grigorij Otrep'jev*. Moskva 1990, s. 16.

⁶ P l a t o n o v , Sergej F.: *Smutnoje vremja*. Praga 1924, s. 83–84.

⁷ Tamtéž, s. 93.

⁸ *Skazanije Avraamija Palicyna*. Moskva 1955, s. 104.

⁹ *Skazanije i povest'*, s. 1. ; *O načale vojn i smut v Moskovii*. Moskva 1997, s. 283.; S a p e g a , L.: *O sobytijach smutnago vremeni*. Moskva 1901, s. 6.

O původu Otrep'jeva a jeho totožnosti před tím, než se z něj stal carevič Dmitrij Ivanovič, píše kupříkladu Avraamij Palicyn, jeden z významných autorů děl o smutě a očitý svědek všech událostí. Palicyn uvádí, že Grigorij Otrep'jev, jenž pocházel z města Galič, byl synem příslušníka střeleckého oddílu Bohdana Otrep'jeva a jeho ženy Varvary.¹⁰ Jméno Grigorij začal Otrep'jev užívat až po svém vstupu do kláštera, jeho civilní jméno bylo Jurij, neboli Juška, jak je uvedeno v dalším letopise.¹¹ Obecně o životě Jurije, a posléze Grigorije, Otrep'jeva před tím, než odešel roku 1602 do Rzeczpospolity, není známo mnoho. Jasně je pouze to, že se ještě před rokem 1600 dostal do Moskvy, kde měl být, alespoň podle textu letopisu, v učení. Odtud však odešel a putoval po klášterech severovýchodní Rusi.¹² Poněkud odlišně je vylíčeno Otrep'jevovo působení v Moskvě v dopise, který Boris Godunov poslal císaři Rudolfovi II. roku 1604. Godunov uvádí, že Grigorij byl ve službě u jednoho z dvořanů, konkrétně Michaila Romanova. Ten jej ale po nějaké době vyhnal, protože Grigorij začal „mošenničit“, tedy podvádět a klamat. Vzhledem k tomu, že mu za takové chování hrozil trest, Grigorij utekl a ukryl se ve vzdáleném klášteře.¹³ Detaily Otrep'jevova pobytu mimo Moskvu sice nejsou známy, avšak je pravděpodobné, že právě v této době se stal budoucí samozvanec mnichem a přijal řeholní jméno Grigorij. Letopisec dále popisuje, že se Otrep'jev zanedlouho do hlavního města vrátil, aby zde žil u svého strýce Zamjatije, a to přímo v Čudovském klášteře moskevského Kremlu.¹⁴ Grigorij měl být v klášteře ceněn pro své vědomosti a brzy se dostal do služby přímo k patriarchovi Jobovi, což Job ve svých dopisech potvrzoval.¹⁵ Stejnou zmínku nalezneme i v dopise Borise Godunova z roku 1604 a Grigorijovo působení v klášteře dosvědčuje taktéž jeden z jeho pozdějších společníků na cestě do Rzeczpospolity, mnich Varlaam.¹⁶ V Čudovském monastýru se však Otrep'jev nezdržel dlouho, neboť se měl opět chovat nevhodně. Letopisec dokonce uvádí, že právě v klášteře o sobě začal Grigorij prohlašovat, že „car budu na Mosk-

¹⁰ Skazanije Avraamija Palicyna, s. 111.

¹¹ Novyj letopisec, s. 59.

¹² Tamtéž, s. 59.

¹³ *Sbornik materialov po rusckoj istorii načala XVII veka*. Ed. I. M. Boldakov. Sankt-Petěrburg 1896, s. 63. ; *Akty sobrannyje v bibliotěkach i archivach Rossijskoj Imperii Archeografičeskoju Ekspedicijeju Imperatorskoj Akadēmii Nauk*. Doplněny i izdany Vysočajše učrežděnoju Kommissijeju. Tom II. 1598–1613. Sanktpetěrburg 1836, s. 78. Dále AAE.

¹⁴ Novyj letopisec, s. 59.

¹⁵ AAE, T. II., s. 78, No. 28.

¹⁶ *Inoje skazanije*. In: *Smuta v Moskovskom gosudarstve*. Eds. A. I. Pliguzov; I. A. Tichon'juk. Moskva 1989, s. 32.

vě“ a neustále se vyptával na osud careviče Dmitrije Ivanoviče. Za to upadl u patriarchy, a dokonce i cara Godunova, který měl být o jeho troufalých řečech informován, v nemilost a byl nucen z kláštera odejít.

Počátkem roku 1602 tedy Grigorij Otrep'jev podruhé opustil Moskvu. Okolnosti jeho odchodu z kláštera se v jednotlivých pramenech poněkud liší. Zatímco samotný patriarcha Job se omezuje pouze na konstatování, že Grigorij „sbežal z Moskvy v Litvu s tovaryšči svojimi“,¹⁷ Novyj letopisec uvádí, že mnich nejprve prchl do rodné Galiče, odkud se přes Murom dostal do Brjanska. Zde se sešel se svými dvěma společníky, Varlaamem a Misailem a společně se vydali na Litvu.¹⁸

O jejich putování se detailně dozvídáme právě díky mnichu Varlaamovi, jenž se stal autorem písemného doznání adresovaného pozdějšímu carovi Vasiliji Šujskému. V této zprávě je zevrubně popsána cesta Otrep'jeva do Rzeczpospolity a Varlaam v ní líčí okolnosti Otrep'jevovy proměny z obyčejného mnicha na ruského následníka trůnu.

V rozmezí dvou let, kdy samozvanec na Litvě pobýval, se odehrály klíčové události pro rozehrání „samozvancké intriky“, jak dění okolo Otrep'jeva nazval ruský historik R.G. Skrynnikov.¹⁹ První zmínka o tom, že se samozvanec představil jakožto syn Ivana Hrozného, pochází z období těsně před tím, než trojice mnichů překročila rusko-litevské hranice. Mělo se tak stát v Novgorodu Severském, kde Otrep'jev v místním klášteře zanechal vzkaz, kde stálo „az jsem carevič Dmitrej, syn carja Ivana“.²⁰ Na Litvě zamířil Otrep'jev se s Varlaamem a Misailem do kyjevského Pečerského monastýru, kde však nepobyli dlouho, Varlaam uvádí, že zde žili pouze tři týdny. V klášteře se totiž měl Otrep'jev opět chovat troufale a porušoval pravidla mnišského života, načež se rozhodl, respektive mu mohlo být naznačeno, z monastýru odejít. Tentokrát však Otrep'jev zamířil zkusit své štěstí ke kyjevskému vévodovi, významnému pravoslavnému šlechtici, Konstantynu Ostrožskému.

Setkání s Ostrožským je prvním z řady klíčových okamžiků samozvančova působení v Rzeczpospolitě. Varlaam dokládá, že právě zde se Otrep'jev začal svým soupeřníkům vzdalovat, když se chtěl vzdát mnišského života a plánoval „inočeskoje plat'ja sbrosit“. Nějakou dobu tedy všichni přebývali v Ostrogu a věnovali se jak službě duchovní, tak pravděpodobně i studiu. Ukrajinský historik V. I. Ulj'janovskij předpokládá, že právě zde se

¹⁷ AAE, T. II., s. 78, No. 28.

¹⁸ Novyj letopisec, s. 59.

¹⁹ S k r y n n i k o v, Ruslan G.: *Rossija v načale 17 v. Smuta*. Moskva 1988, s. 79.

²⁰ Novyj letopisec, s. 60. Viz též *Lžedmitrij i Ukrajina*. Ukazatel' archivnych istočnikov i mat'erialov. Ed. V. I. Ul'janovskij. Kyjev 1991, s. 6–7.

Otrep'jev poprvé dostal do styku s „evropskou kulturou“ a ocitl se ve společnosti tamních učenců, jež se zabývali četbou i tiskem různojazyčných knih.²¹ Snad právě to měl na mysli Varlaam, když Grigorije kritizoval za to, že se pokouší opustit církevní dráhu. Trojice prožila ve službě u Konstantyna Ostrožského léto a podzim roku 1602, načež je kníže poslal do svého kláštera v Dermani. Podle Varlaama se od nich však Otrep'jev oddělil a odjel do města Hoszcza, kde nakonec „inočeskoje plat'je s sebja skinul i stal mirjaninom“.²²

Hoszcza byla místem, kde působili ariáni, a existuje domněnka, že právě s nimi navázal Otrep'jev úzké styky.²³ Je možné, že se zde, podobně jako tomu bylo v Ostrogu, Grigorij blíže seznamoval s jinou kulturou a nechal na sebe zapůsobit odlišnou atmosféru života v polsko-litevském prostředí, avšak Varlaam případnou roli ariánů nezmiňuje. Omezuje se na tvrzení, že v Hoszczi se Otrep'jev učil latinsky, polsky a poznával „luterskou“ vzdělanost.²⁴ Když Varlaam před Konstantynem Ostrožským namítal, že by se měl Grigorij vrátit a vzdát se heretických myšlenek, vévoda mu odpověděl, že u nich, na Litvě je země taková, v níž každý vyznává tu víru, která se mu zamlouvá.²⁵

V zimě roku 1603 se Otrep'jevova stopa ztrácí a ani Varlaam neví, kam se samozvanec poděl. Na jaře téhož roku se však Grigorij znova objevuje, a to ve městě Brahyn, na dvoře zdejšího šlechtice Adama Wiśniowieckého. Právě u Wiśniowieckých, kteří poskytli Otrep'jevovi azyl, došlo k jeho velkému odhalení v roli ruského careviče. Celá událost se měla odehrát tak, že Grigorij, který u dvora působil ve službě, jednoho dne závažně onemocněl a dal si zavolat duchovního k poslední zpovědi. Popovi pak slavnostně svěřil, že až zemře, mají jej pochovat tam, „kde carskich detej pogrebajut“ a hovořil také o tajném dopise, který ukryl pod postelí. Tvrdil, že je ve skutečnosti Dmitrij Ivanovič, který nezemřel, ale byl zachráněn před vrahy poslanými Borisem Godunovem, a celou dobu se skrýval. O všem se velmi rychle doslechl i Adam Wiśniowiecki, který se sám přišel přesvědčit, zda nemocný mluví pravdu. U Grigorije pak skutečně objevil svitek, nad nímž, jak praví letopisec, „vpade v užast i ne vediše, čto sotvoriti; ne chotja togo utajiti, vzit jego i pojede s nim k korolju na sojmu.“²⁶

21 Lžedmitrij i Ukrajina, s. 7.

22 Inoje skazanije, s. 33.

23 Lžedmitrij i Ukrajina, s. 9.; H i r s c h b e r g , Aleksander.: *Dymitr Samozwanec*. Lwow 1898, s. 20–21.; K o z l j a k o v , Vjačeslav N.: *Lžedmitrij I*. Moskva 2009, s. 78.

24 Inoje skazanije, s. 33.

25 Tamtéž, s. 34.

26 Novyj letopisec, s. 60–61.

Důvody, které vedly Adama Wiśniowieckého k tomu, aby uvěřil historice o tom, že před ním stojí skutečný Dmitrij, syn Ivana Hrozného a dědic ruského trůnu, zůstávají taktéž nejasné. Vysvětlení se nabízí hned několik. Jedním z motivů pro Wiśniowieckého postoj mohla být snaha o získání určité výhody ve vyjednávání v rámci pohraničních sporů, které s Rusy vedl o zámky Pržyluky a Świecino, avšak polský historik J. Maciszewski také poukazuje na možnost, že byl Wiśniowiecki dobrodružné povahy a Otrep'jev byl zajímavou osobou, hodnou jeho pozornosti. Je pravděpodobné, že Wiśniowiecki nemusel nutně věřit tomu, co samozvanec tvrdil, ani nepředpokládal, jaké až důsledky může „odhalení“ careviče mít, nicméně se rozhodl, že by měl o „Dmitriji“ vědět i sám král Zikmund III. Vasa.²⁷

Ještě než se samozvanec dostal ke králi do Krakova, seznámil se díky Adamovi Wiśniowieckému také s jeho bratrem Konstantynem, jehož ženou byla jedna z dcer jiného polského šlechtice Jerzyho Mniszcha. Setkání s Mniszchem mělo na další Otrep'jevovo směřování zásadní dopad, neboť Mniszech správně tušil, že styky s domnělým dědicem ruského trůnu může využít ve svůj prospěch. Šlo mu zejména o to pokusit se splatit četné dluhy, s nimiž se on a jeho rodina potýkali. Mniszech tedy neváhal a samozvanci nabídl svoji pohostinnost, která, jak se záhy ukázalo, zahrnovala také ruku jeho další dcery, Maryny. Vidina carské koruny a bohatství ambiciózní Marynu lákali natolik, že se sňatkem ihned souhlasila. Otrep'jev, jenž vystupoval již výhradně jako Dmitrij Ivanovič, Mniszchovým nasliboval kromě finanční pomoci také některá ruská území – Maryně měly připadnout pskovská a novgorodská oblast.

Lžidimitrij, ve snaze přesvědčit své ochránce a podporovatele o vážnosti svých úmyslů, začal brzy vyjednávat také s jezuity, kteří o jeho existenci neváhali informovat papeže Klementa VIII. Ve chvíli, kdy se Lžidimitrij dostal až do nejvyšších polsko-litevských šlechtických a církevních kruhů, a posléze až ke králi, začalo být evidentní, že se jej Rzeczpospolita pokusí strategicky využít v politickém soupeření s Moskevskou Rusí. Zejména Zikmund III. Vasa spatřoval v samozvanci takový potenciál, že mu i přes nevoli nejvyšších zemských šlechticů, jako byli Lew Sapieha a Jan Zamoycki, vyjádřil otevřenou podporu, a dokonce mu poskytl finanční prostředky. Král mimo jiné doufal v to, že v případě úspěchu by se Lžidimitrij, jakožto ruský car, mohl stát jeho spojencem, což by Zikmund III. mohl využít ve svém boji za znovuzískání švédské koruny.²⁸

²⁷ Maciszewski, Jarema: *Polska a Moskwa 1603–1618*. Opinie i stanowiska szlachty polskiej. Warszawa 1968, s. 51

²⁸ Inoje skazanie, s. 36.

Roku 1604 se tedy symbolicky uzavřela první etapa samozvancova působení, během níž se mu podařilo v průběhu dvou let přesvědčit vlivné polské a litevské magnáty, že jako člověk vydávající se za dědice ruského trůnu může být užitečným nástrojem k prosazování jejich vlastních politických a mocenských zájmů. Je velmi pravděpodobné, že král Zikmund III. Vasa, a spolu s ním ani šlechta či papežský nuncius Rangoni, který byl s Lžidimitrijem v úzkém styku, nevěřili, že před nimi stojí syn Ivana Hrozného. Jevilo se však jako lákavé podpořit samozvance v tom, aby se pokusil uskutečnit své smělé plány, které mimo jiné zahrnovaly šíření římskokatolické víry na Rusi, což bylo cílem papežského stolce. V případě, že by Lžidimitrij neuspěl, mohla se od jeho podniku Rzeczpospolita distancovat, avšak existovala-li naděje, že by mohl Lžidimitrij dosáhnout svého cíle, znamenalo by to pro papeže a Zikmunda III. jedinečnou příležitost získat na Rusi vliv.

Sám samozvanec postupoval, jak je patrné i z líčení mnicha Varlaama, od počátku velice sebevědomě a suverénně. Byl si, alespoň podle svědectví svých souputníků, již od počátků jistý tím, za koho se bude vydávat a měl také promyšleno, jakým způsobem své „tajemství“ hodlá odhalit. Je však také evidentní, že neuspěl hned a na pravou příležitost, kterou se nakonec stalo setkání s Adamem Wiśniowieckým, musel čekat. Existují zprávy o tom, že se zřejmě pokoušel podobně zapůsobit i na Konstantyna Ostrožského, ten však jeho slovům nevěnoval takovou pozornost.²⁹

Otázkou zůstává, kdy a za jakých okolností Grigorije Otrep'jeva vůbec napadlo, že se pokusí vydávat za careviče Dmitrije Ivanoviče. V souvislosti s těmito nedořešenými motivy samozvancova chování vystávají další otázky, zejména ta, zda Otrep'jev jednal pouze sám za sebe, nebo zda za celou ideou „vzkříšení“ Dmitrije Ivanoviče může stát někdo z okruhu bojarské opozice proti Borisi Godunovovi. Velmi často bývá v odborné literatuře citována myšlenka V. O. Ključevského, který napsal, že samozvanec „byl jen upečen v polské peci, zadělán však byl v Moskvě“.³⁰ Poznámku Ključevského je možné uchopit a vyložit hned z několika úhlů pohledu. Je známo, což potvrzují i mnohé prameny, že situace v Moskvě byla pro Borise Godunova krajně nepříznivá. Země byla sužována neúrodou a obrovským hladomorem, byla prosazována nepopulární opatření, jako bylo omezení práva odchodu rolníků k jinému vlastníku půdy, tzv. Jur'jev den', a Godunov byl navíc carem zvoleným, nepocházejícím z tradiční panovnické dynastie. V těchto podmínkách tedy skutečně vznikala atmosféra neklidu a nespokojenosti. Godunov se mohl jevit jako panovník, který nedokáže

²⁹ Lžedimitrij i Ukrajina, s. 9.

³⁰ К л ю ч е в с к и ј , V. O., *Kurs rusckoj istorii*, s. 37.

těžkou situaci zvládnout, přestože se o to snažil.³¹ Mohl působit jako car, který není „pravým“ a z Boží vůle pomazaným vladařem, neboť byl na trůn zvolen, místo toho, aby pocházel z carského rodu Rurikovců. Je tedy možné Ključevského myšlenku parafrázovat v tom smyslu, že Moskva nechápal Borise Godunova jako „pravého“, Bohem vyvoleného cara, a když se v takovém okamžiku objevil člověk, jenž se prohlašoval za dědice Ivana Hrozného, Rusové jej neváhali přijmout a doufali, že se s „návratem“ Rurikovské dynastie na trůn do země vrátí také klid a pořádek. Za takových podmínek by tedy Rzeczpospolita hrála skutečně pouze roli příslovečné „pece“, kde samozvanec našel potřebnou podporu pro to, aby na Rusi pouze využil již tak dost vyhocené situace.

Je zde však další, neméně závažné hledisko, a sice možnost, že byl samozvanec nástrojem bojarů, kteří se jeho prostřednictvím pokusili svrhnout Borise Godunova z trůnu. Znamenalo by to, že veškerá činnost Otrep'jeva, počínaje tím, že byl pro danou úlohu vybrán, přes jeho odchod do Rzeczpospolity, až k triumfálnímu návratu do Moskvy a korunovaci, byla řízena někým z okruhu Godunovových odpůrců. V tom případě by též nutně musely existovat kontakty mezi bojary a polsko-litevskými šlechtici, jež by takový podnik podporovali. K tomu, aby bylo možné potvrdit či vyvrátit domněnku, že byl samozvanec skutečně podporován ruskými bojary, je nutné přiblížit situaci, která nastala po té, co se na Rusi začaly objevovat zprávy o údajně živém Dmitriji Ivanoviči, jenž pobývá na Litvě. Je také nezbytné uvažovat o tom, kdo konkrétně by mohl mít největší zájem na tom, poškodit cara Godunova do té míry, že by mohlo reálně dojít až k jeho svržení z trůnu.

Faktem zůstává, že Godunov ve své cestě za carskou korunou nemilosrdně a systematicky usiloval o to zbavit se všech možných konkurentů. Z hlediska bojarské rodové hierarchie byli jeho největšími soupeři Romanovovi, nejbližší příbuzní cara Fjodora Ivanoviče. Další výraznou rodinou, taktéž pocházející z jedné z vedlejších větví Rurikovců, byli Šujští. Představitelé obou těchto rodů však Godunov postupně zbavoval politického vlivu. Šujští byli trestáni za údajné spiknutí ještě za Fjodorova života, Romanovovi pak roku 1600, kdy byla pětice bratrů v čele s Fjodorem Nikitičem Romanovem, poslána buď do kláštera, nebo do vyhnanství. Významným členem bojarské dumy byl také F. I. Mstislavskij, jenž však neprojevoval ambice stát se carem a byl vždy loajálním poddaným svých panovníků. To ostatně potvrdil i polský korunní hejtman Stanisław Żółkiewski, který napsal, že

³¹ P l a t o n o v , S. F., *Očerki*, s. 166.

za samozvancem stáli Šujští a Golicynové, zatímco F. I. Mstislavský o ničem nevěděl, neboť prý pro Šujské nebyl důvěryhodný.³²

Sám Boris Godunov, když na podzim roku 1604 Lžidimitrij, podporován polskými žoldáky a kozáky, vtrhl na Rus, neváhal v záchvatu zlosti bojary obvinít ze zrady. Car „skazal knjazam i bojaram v glaza, čto eto bylo ich delo (v čem i ne ošibsja), čto oni izmenoju i kramolami starajutsja svergnut jeho z prestola.“³³ Godunov byl překvapen z rychlého postupu samozvance, jemuž se dařilo podmaňovat si oblast „Severščiny“ s městy Putivl a Černigov.³⁴ Obyvatelé zdejších měst se mu vzdávali dobrovolně, Putivl dokonce otevřel své brány „careviči“ zcela bez boje. Car musel neprodleně jednat a postup nepřítele zastavit. Vyslal tedy k Novgorodu Severskému vojsko pod velením F. I. Mstislavského, které se s samozvancem střetlo 20. prosince 1604. Bitva dopadla vítězně pro carská vojska, avšak F. I. Mstislavský zůstal raněn a jeho místo ve velení proto zaujal Dmitrij Ivanovič Šujský. Lžidimitrij se pokoušel stáhnout své vojáky západním směrem, avšak byl pronásledován, načež k další bitvě došlo 21. ledna 1605 poblíž městečka Dobryniči. Lžidimitrijovo vojsko bylo na hlavu poraženo, žoldnéři svého samozvance hromadně opouštěli a vraceli se do Rzeczpospolity. Situace se pro „careviče“ zdála být beznadějná. Rozkaz Godunova zněl jasně, samozvanec měl být zničen, nebo nadobro vyhnán za hranice. V tomto momentu se však ukázalo, že se Lžidimitrijovi během jeho podzimního tažení po „Severščině“ podařilo získat větší podporu ze strany tamních měst a jejich představitelů,³⁵ než by kdokoli čekal. Lžidimitrij se s hrstkou vojáků stáhl do Putivlu, kde našel bezpečné útočiště. Carští vojáci jej nepronásledovali a svoji pozornost obrátili k dobývání pevnosti v Kromách, kde se opevnil samozvancův spojenc, kozácký ataman Korela.

Lžidimitrij tedy vyčkával v Putivlu, zatímco se na jeho stranu přidávala další města jako Carev-Borisov, Jelec či Voroněž.³⁶ Naopak hůře se dařilo carským vojákům obléhajícím kromskou pevnost, pro něž se stávalo dlouhé zimní tažení příliš vyčerpávající. Nečekané rozuzlení celé situace přišlo v polovině dubna 1605, kdy car Boris Godunov po náhlém ataku mrtvice zemřel. Vyrojily se dohady o tom, že car svůj život ukončil dobrovolně,

³² Ż ó ł k i e w s k i , Stanislaw: *Początek i progres wojny moskiewskiej*. Gdańsk 2001, s. 8.

³³ *Skazanija sovremennikov o Dimitrii Samozvancě*. Část' pervaja, Ber, Paerle, Maržeret i De-Tu. Sanktpetěrburg 1831, s. 45–46.

³⁴ Oblast „Severščiny“ zahrnuje pomezí dnešní severovýchodní Ukrajiny, jihozápadního Ruska a jihovýchodního Běloruska.

³⁵ Jednalo se především o města Putivl, Černigov či pevnost Moravsk, postupně také o vzdálenější Rjazaň a Tulu.

³⁶ S k r y n n i k o v , R. G., *Samozvancy v Rossii v načale 17 v. Smuta*, s. 106.

neboť jej trápilo kvůli Dmitriji Ivanoviči špatné svědomí, a také měl začít tušit, že nad synem Ivana Hrozného a jediným přirozeným dědicem trůnu, nemůže zvítězit. Godunov se měl zaleknout úspěchů, které se samozvanci dařilo dosahovat, a proto se raději rozhodl pro sebevraždu.³⁷ Alespoň takto popisují příčiny jeho smrti některé prameny.

Faktem zůstává, že Boris Godunov se již nějaký čas netěšil dobrému zdraví a vypjatá situace ohledně samozvance znamenala pro stárnoucího cara značnou zátěž. Godunov po sobě zanechal vdovu Marii a dvě děti, dceru Xenii a svého nástupce, syna Fjodora Borisoviče.

Moskevská Rus se tady opět nacházela na důležité křižovatce. Na straně jedné stála povinnost přísahat Fjodoru Godunovovi, jak velela tradice, a na straně druhé zde existoval Lžidimitrij I. dovolávající se svého práva na carskou korunu a slavící čím dál zřetelnější úspěchy v cestě za jejím získáním. Na tomto místě je tedy třeba vrátit se k původní myšlence o tom, zda za samozvancem mohli stát bojaři, snažící se poškodit Godunova. Car byl mrtev, tudíž nebyl důvod, proč by měl být i nadále Lžidimitrij podporován, tedy za předpokladu, že někým z Moskvy podporován byl. Novým panovníkem se měl stát mladý a nezkušený Fjodor Borisovič, u nějž nebylo možné odhadnout, zda půjde v otcových stopách a tvrdě se vymezí vůči jakékoli opozici, nebo zda bude přístupný radám a vlivu starších bojarů. Podle dobových záznamů se дума chystala přísahat Fjodorovi, avšak byli i tací, kteří se začali přidávat na stranu samozvance, jehož postavení se tím pádem začalo dramaticky měnit.

Od chvíle smrti Godunova se i veřejné mínění čím dál zřetelněji přiklápělo k Lžidimitriji. Rusové v jeho osobě spatřovali návrat k přirozenému stavu věcí, neboť byl-li synem Ivana Hrozného, právem by se měl stát carem a pokračovat v tradici svého otce a všech svých předků. Není tedy divu, že se záhy objevili bojaři, kteří správně odhadli, že je nutné přidat se co nejrychleji k vítězi. Za Fjodorem v Moskvě sice oficiálně stála дума v čele s F. I. Mstislavským, avšak do ležení pod Kromamy, kde převážil názor, že by měl být carem korunován Lžidimitrij, začala utíkat například knížata I. M. Vorotynský či A. A. Teljatevský. Příležitosti využil také V. V. Golicyň, naopak V. I. Šujský zpočátku vystupoval nejednoznačně.

1. 6. 1605 se Lžidimitriji podařil zásadní průlom, když do Moskvy dorazili jeho poslové Gavrila Puškin a Naum Pleščejev. Ti před Kremlem přednesli samozvancův dopis, v němž se Lžidimitrij opět prohlašoval za syna Ivana Hrozného a jediného možného pretendenta na trůn. Okamžitě zareagoval právě Vasilij Šujský, který neváhal samozvancova slova potvrdit a přítomným Moskvanům oznámil, že Dmitrij Ivanovič je živ a měl by se

³⁷ Inoje skazanije, s. 43.

tedy stát ruským carem.³⁸ Chování Šujského, který evidentně měnil své postoje až v souvislosti s vývojem situace, může napovídat, že bojaři dopředu nevěděli, a ani nedokázali odhadnout, jak se Lžidimitriji v jeho smělém podniku bude dařit. Do dění okolo samozvance navíc zasáhly i tak nepředvídatelné skutečnosti, jakými byla náhlá smrt Godunova. Dokud byl car naživu, bojaři se neodvažovali vystupovat na straně Lžidimitrije, naopak, bojovali proti němu tak, jak jim ukládala povinnost. Přístup některých bojarů se začal měnit až po smrti Godunova. Například Petr Fjodorovič Basmánov, dříve carův loajální poddaný a vojevůdce, odjel k vojsku pod Kromy, aby je přivedl k přísaze Fjodorovi, ovšem záhy změnil názor a dobrovolně uznal za nového panovníka Lžidimitrije.

O tom, jak bojaři postupně opouštěli mladého careviče, aby využili příležitosti a naklonili si Lžidimitrije, je možné v pramenech najít množství důkazů. Nelze však potvrdit, že by za samozvancovým úspěchem stálo konkrétní uskupení moskevských velmožů a nelze prokázat, že kdokoli z řad bojarů osnoval a léta připravoval proticarské spiknutí. Ať už by to měli být Romanovové, což je nepravděpodobné už jen z toho důvodu, že všech pět bratrů Romanovových se nacházelo ve vyhnanství od roku 1600, tedy dva roky před vystoupením samozvance, nebo Šujští, jež byli v podobné situaci. Nejvýraznější představitel Šujských, a pozdější car, Vasilij Ivanovič, sice sehrál v příběhu samozvance zásadní úlohu, avšak ani v jeho případě nelze nijak prokázat, že by byl strůjcem spiknutí proti Borisi Godunovovi.

Je také krajně nepravděpodobné, že by někdo z bojarské dumy dokázal předvídat, že objevení se samozvance může tak zásadně otřást Godunovovou autoritou. Situace na Rusi byla sice v prvních letech 17. století velmi vyhrocená vzhledem k neúrodě a rozsáhlým rolnickým povstáním, a také politicky měl Godunov mnoho protivníků, ale zdá se být nemyslitelné, aby měl kdokoli odvalu a trpělivost spřádat proti němu tak složité intriky. Vše napovídá tomu, že Otrep'jev jednal sám za sebe, byť není vyloučeno, že například během svého pobytu v kremelském Čudovském klášteře mohl zaznamenat náznaky toho, že moskevské elity nejsou spokojeny s tím, jak jim Godunov vládne.

Ani samozvancovo pozdější putování po Rzeczospolitě nenapovídá tomu, že by byl kýmkoli podporován, a to již jen z toho důvodu, že se mu dlouho nedařilo přesvědčit tamní šlechtice o tom, že je „carevičem Dmitrijem“. I potom, co jej podpořil samotný král Zikmund III. Vasa a jezuité, nesouhlasili mnozí magnáti, mezi nimi například syn Konstantyna Ostrožského Janusz, Jan Zamoyski, či dokonce korunní hejtman Lew Sapieha,

³⁸ *Dostovernaja i pravdivaja rel'jacija Petra Petreja*. In: Smuta v Moskovskom gosudarstve. Eds. A. I. Pliguzov, I. A.; Tichon'juk. Moskva 1989, s. 185; Inoje skazanie, s. 45–48.

s tím, aby se Rzeczpospolita dostávala prostřednictvím Lžidimitrije do sporu s Rusí.

V této souvislosti je možné připomenout slova polského historika Henryka Wisnera, který se domníval, že by případným strůjcem takového spiknutí nesměla chybět „nieprawdopodobna cierpliwość i wiara w pasmo szczęśliwych przypadków.“³⁹ Bojaří tedy spíše než cokoli jiného přizpůsobovali své postoje a následné jednání tomu, jak se postupně situace okolo Lžidimitrije vyvíjela.

Po úspěchu prohlášení, které samozvanec učinil prostřednictvím svých posílů v Moskvě na počátku června 1605, tedy již zbývalo jen znemožnit mladému careviči Fjodorovi, aby mohl být korunován. Stalo se tak tím nejkrutějším možným způsobem, a to na příkaz V. V. Golicyna. Fjodor a jeho matka Marie byli 10. června uškrceni. Přežila pouze Fjodorova sestra Xenie, kterou však také postihl krutý osud, když byla posléze Lžidimitrijem znásilněna a poslána do kláštera.⁴⁰

20. června tedy Lžidimitriji I. již nestálo nic v cestě a v doprovodu bojarů a duchovenstva slavnostně přijel do Moskvy. Aby vytvořil dokonalou iluzi o tom, že je pravým synem Ivana Hrozného, dal do hlavního města přivézt vdovu po Ivanovi a „svoji matku“, jeptišku Marfu. Ta měla před všemi Moskvany slavnostně potvrdit, že příšedší samozvanec je skutečně jejím dávno ztraceným synem. Později sice Marfa tvrdila, že byla k tomuto veřejnému doznání přinucena, avšak svoji úlohu sehrála zcela přesvědčivě. Konrád Bussov napsal, že „uvidev drug druga, oni obnjalis’, izjavljaja radost’ neopisannuju.“⁴¹

O měsíc později byl Lžidimitrij v Uspenském chrámu slavnostně korunován carem vši Rusi a zahájil tak svoji rok trvající vládu. Samozvanci se zdánlivě podařilo nemožné, když se dokázal přes veškeré překážky dostat až na moskevský trůn a jeho pozice se jevila jako dostatečně pevná. Netrvalo však dlouho a začaly se ozývat kritické hlasy, které obviňovaly Lžidimitrije z toho, že je podvodník.⁴² Do čela samozvancových odpůrců se záhy postavil Vasilij Ivanovič Šujskij. Neuplynulo sice mnoho času od chvíle, kdy Moskvany ubezpečoval, že Lžidimitrij je skutečně tím, za něž se vydává, avšak nyní zcela obrátil a tvrdil, že car je ve skutečnosti lhář. Šujskij svým postojem dal jasně najevo, že je pro nového cara nebezpečným

³⁹ Wisner, Henryk: *Król i car. Rzeczpospolita i Moskwa w XVI i XVII wieku*. Warszawa 1995, s. 36.

⁴⁰ *Moskovskaja chronika Konrada Bussova*. In: Smuta v Moskovskom gosudarstve. Eds. A. I. Pliguzov; I. A. Tichon’juk. Moskva 1989, s. 284.

⁴¹ Skazanija sovremennikov, s. 61.

⁴² *O načale vojn i smut v Moskovii*. Moskva 1997, s. 97; Inoje skazanije, s. 52.

protivníkem. Patřil k nejdůležitějším mužům v rámci bojarské dumy a měl tudíž velký vliv. V daný moment Vasilij Ivanovič riskoval mnoho, neboť Lžidimitrij byl odhodlán potlačit jakékoli známky odporu proti své osobě. Šujský byl postaven před soud a shledán vinným, načež byla připravována jeho poprava. Podle zprávy, která se dochovala v jednom z letopisů, však v poslední chvíli kat složil sekeru a bojar P. F. Basmanov přítomným Moskvánům přednesl prohlášení, v němž stálo, že Šujský lže. V poslední chvíli se Lžidimitrij rozhodl Šujskému udělit milost a poslal jej, spolu s jeho dvěma bratry Dmitrijem a Ivanem, do vyhnanství. Lžidimitrij se patrně rozhodl Šujského omilostnit i z toho důvodu, že si nepřál vypadat jako krutý panovník postrádající velkorysost, a snažil se ukázat, že sice dovede trestat, avšak ne zbytečně surově. Důležitou roli sehrála v případě Šujského také okolnost, kterou si Lžidimitrij jistě uvědomoval. V případě, že by Šujského popravil, mohl z něj v očích těch, kteří o jeho totožnosti pochybovali, učinit mučedníka. Šujský by se stal člověkem, který zemřel za svoji pravdu, což bylo pro Lžidimitrije, který potřeboval strhnout veřejné mínění na svoji stranu, velmi nebezpečné. Vasilij Ivanovič Šujský byl významnou osobností a jako takový se těšil značné vážnosti. Pokud by zemřel, mnoho lidí by začalo pochybovat o tom, že by na jeho obviněních proti Lžidimitriji nebylo nic pravdivého.

Brzy po Lžidimitrijově korunovaci v červenci roku 1605 začalo být zjevné, že se car vymyká tomu, na co byli Rusové u svých panovníků zvyklí. Už samotný fakt, že samozvanec s sebou do Moskvy přivedl mnoho Poláků a Litevců bylo něco nevídaného, a nutno říci, že troufalého. Přítomnost cizích vojáků vyvolávala nedůvěru, neboť pro pravoslavné Rusy byli Poláci nebezpečnými heretiky, jež se, podle svědectví ruských pramenů, chovali neuctivě v moskevských chrámech a uráželi tak starobylé ortodoxní tradice.⁴³ Car navíc hodlal dodržet slib, který dal v Rzeczpospolitě Jerzymu Mniszchovi, tedy že si vezme jeho dceru Marynu za manželku a nechá ji korunovat carevnou. Aby Lžidimitrij poskytl svým polským spojencům záruku toho, že své plány splní, vyslal v listopadu 1605 do Krakova posla Afanasije Vlas'jeva, jenž v zastoupení cara uzavřel s Marynou sňatek. Ceremonii byl přítomen i král Zikmund III. spolu s manželkou a synem Vladislavem.

Zatímco Lžidimitrij čekal na příjezd své ženy, aby s ní mohl zopakovat svatební obřad přímo v Kremlu, věnoval se vladařským povinnostem. Kromě toho, že byl obklopen polskými rádci, což nesli bojaři nelibě, přebývali s ním v carských komnatách také jezuitští mniši. Další kontroverzní osobou, která se pohybovala v nejužším okolí cara, byl jeho osobní sekretář,

⁴³ Skazanije i povest', s. 14.

a podle všeho i nejbližší přítel, Jan Buczyński, který byl dokonce ariánem. Car tedy nejen, že se obklopoval podezřelými společníky, avšak vystupoval neobvykle i před poddanými. Často prý po obědě nedodržel obvyklý odpolední spánek a místo toho se procházel po Kremlu. Sám a bez doprovodu chodil k různým řemeslníkům do jejich dílen a nebo jen tak tiše vyklouzl ze své komnaty a nikdo jej nemohl najít. Konrád Bussov o něm také napsal, že se rád bavil a hostiny jím pořádané byly veselé a plné hudby a zpěvu. Naopak se málo křížoval a vůbec neprojevoval takovou zbožnost, jak by se od cara očekávalo, čímž vyvolával další vlnu znepokojení a podezření vůči své osobě. Udiveni byli také bojaři, k nimž se měl Lžidimitrij chovat povýšeně. Často s nimi jednal v dumě a aktivně se zajímal o vše, co se zde řešilo, přičemž bojary káral slovy: „Stol’ko časov vy soveščalis’ i lomali sebe nad etim golovy, a vse ravno pravil’nogo rešenija ješče ne našli. Vot tak i tak eto dolžno byt’.“⁴⁴

Lžidimitrij se neomezoval pouze na to, aby bojarům radil, co a jak mají v rámci zasedání v dumě probrat. Sám přišel s nápadem, že bude udělovat audience poddaným, během nichž si vyslechne jejich přání a starosti. Zasadil se o vyřešení otázky práva přechodu rolníků mezi jednotlivými vlastníky půdy a zachovaly se i výnosy, které samozvanec vydával. Kupříkladu v jednom z nich, pocházejícím z února roku 1606, car navrhoval omilostnit ty poddané, kteří sbíhali z půdy v důsledku těžkých životních podmínek během hladomoru v letech 1602–1603. Pro takové rolníky to znamenalo, že mohli zůstat tam, kam odešli žít, a nehrozilo jim, že budou nuceni vrátit se k jejich původnímu vlastníkovi.⁴⁵

V souvislosti s vládou Lžidimitrije zmiňují ruské prameny především fakt, že se měl pokoušet o to, začít na Rusi šířit katolickou víru, budovat katolické kostely a utlačovat pravoslaví.⁴⁶ Na místo stárnoucího patriarchy Joba navíc samozvanec dosadil Řeka Ignatije, který se nezdráhal, na rozdíl Joba, Lžidimitrije korunovat ruským carem.⁴⁷ Domněnkám o tom, že Lžidimitrij skutečně usiluje o to, zaprodat ruské věřící papežskému stolci, nahrávala více atmosféra, která okolo cara vytvářela vzhledem k jeho polským dvořanům, než nějaká konkrétní opatření. Car se sice obklopoval nezvyklými společníky, a je otázkou, na kolik ve svém soukromí skutečně

⁴⁴ Moskovskaja chronika, s. 284–285.

⁴⁵ *Vosstanije 17 maja v Moskve i ubijstvo Lžedmitrija I.* Po „Povesti“ knjazja I. M. Katyreva –Rostovskogo. In: Chrestomatija po istorii SSSR XVI-XVII vv. Moskva 1962, s. 250–252.

⁴⁶ Skazanije i povest’, s. 13–14. ; Inoje skazanije, s. 52–53.

⁴⁷ Novyj letopisec, s. 67.

praktikoval pravoslavnou víru, avšak v konečném důsledku nepodnikl žádné kroky k tomu, aby podpořil šíření katolictví na Rusi.

Lžidimitrij sice nenechával budovat katolické kostely, ani se nepokoušel vnucovat jinou víru svým dvořanům, za to si ovšem hodlal vzít v pravoslavném chrámu polskou katoličku Marynu, která se na cestu do Moskvy vydala na jaře roku 1606. S Marynou jel její otec Jerzy spolu s četným doprovodem, v němž nechyběli ani katoličtí duchovní. Maryna totiž odmítala konvertovat k pravoslaví, což bylo obzvláště závažné, chtěla-li se stát ruskou carevnou. Na přelomu dubna a května tedy Moskva očekávala příjezd budoucí panovnice, který se uskutečnil v slavnostním duchu. Car dal pro svoji nastávající poslat skvostně vyzdobený kočár a uvítal ji množstvím drahocenných darů. Velkolepá podívaná však měla i svoji stinnou stránku. Konrád Bussov ve své kronice zaznamenal, že Moskvané byli znepokojeni z takového množství cizinců přijíždějících do města, navíc plně ozbrojených. V té době podle Bussova již mezi lidmi kolovaly mnohé zvěsti o tom, že Lžidimitrij je ve skutečnosti podvodník, který Rusy oklamal. Šíření těchto řečí měli mít na svědomí Šujští, kteří byli známi jako ti, již se proti samozvanci stavěli od počátku jeho vlády.⁴⁸

Svatba spojená s Maryninou korunovací se uskutečnila záhy po jejím příjezdu, tedy 8. května 1606. Vzhledem k tomu, že nevěsta byla katolického vyznání, což však nesměla dát při pravoslavném obřadu najevo, byl Lžidimitrij nucen některé náležitosti sňatku obejít. Týkalo se to zejména svatého přijímání a pomazání olejem.⁴⁹ Marynino chování ovšem nezůstalo nepovšimnuto a všeobecná nedůvěra k ní i k carovi stoupala.

Mezitím, co se Lžidimitrij oddával svatebnímu veselí ve svých komnatách, atmosféra v Moskvě houstla. Obyvatelé hlavního města jen těžko snášeli přítomnost polských a litevských vojáků, kteří nikdy předtím v takovém počtu přímo v samém srdci Moskevské Rusi nebyli. Za těchto podmínek se jedinečné šance, jak se Lžidimitrije zbavit, chopil právě Vasilij Ivanovič Šujský. Vzhledem k tomu, že si sám nárokoval carský trůn, se postavil do čela povstání, které samozvaného panovníka smetlo. Šujský pod sebou dokázal shromáždit i ostatní bojary, jako byli Mstislavští, I. N. Romanov, F. I. Šeremetěv či M. I. Tatišče v.⁵⁰ Všichni tito velmoži byli nespokojeni s tím, jak Lžidimitrij vládl, neboť místo toho, aby se stal loutkou v jejich rukou, byl samozvanec samostatnou, a navíc suverénní osobností. Co však Lžidimitrij zásadně podcenil, a co se mu nakonec stalo osudným, byly právě intriky Šujského. Na počátku své vlády Lžidimitrij Šujského

⁴⁸ Moskovskaja chronika, s. 292.

⁴⁹ Skrynnikov, R. G., *Samozvancy v Rossii v načale 17 v.*, s. 207.

⁵⁰ Platonov, S. F., *Samozvancy v Rossii v načale 17 v.*, s. 191.

omilostnil, což se o necelý rok později ukázalo jako fatální chyba. Car Vasilije Šujského dokonce ani nenechával ve vyhnanství, ale dovolil mu přijet zpět do Moskvy. Sám Lžidimitrij také podcenil to, jak hluboce bylo pro Rusy nepřijatelné chování Poláků, a jak velmi jejich přítomnosti v Moskvě dráždila její obyvatele. Sňatek s katoličkou, polskou šlechticnou, byl pak vyvrcholením všech Lžidimitrijových omylů, jichž se během své krátké vlády dopustil.

Vasilij Šujský, který přesně odhladl situaci, nad ránem dne 17. května shromáždil před Kremlem další bojary a vojáky, přičemž se sem sbíhali i měšťané, neboť se na znamení poplachu rozezněly chrámové zvony.⁵¹ Všudypřítomný zmatek byl ještě umocněn výkřiky „Poljaki chotjat umertvit' carja“,⁵² nebo „Litwa bojar bije!“⁵³ Dav, veden Šujským, se rychle probojoval až k carským komnatám, odkud se zmatený Lžidimitrij pokoušel utéct skokem z okna. Ve snaze ochránit cara se povstalcům postavil Petr Basmanov, který byl zabit. Sám car byl chycen, a po krátkém výslechu, kdy jednomu z přítomných bojarů, Grigoriji Valujevovi, došla trpělivost, byl Lžidimitrij zastřelen. Jeho tělo, spolu s ostatky P. F. Basmanova, bylo poté vyneseno před Kreml, kde bylo několik dní vystaveno, aby se všichni mohli přesvědčit, že samozvanec je skutečně mrtev.⁵⁴ Novým carem se již 19. května stal Vasilij Ivanovič Šujskij.

Zbývá tedy zodpovědět otázku, kým Lžidimitrij ve skutečnosti byl – zda dobrodruhem, nebo naopak cílevědomým člověkem, který měl jasný plán. Byl skutečně osobností všestrannou, všeobecně vzdělanou a nábožensky tolerantní, či lze za jeho blízkým vztahem ke katolíkům, a v případě svého sekretáře Jana Buczyńského i k ariánům, vidět pouze snahu zalíbit se těm, kteří jej byli ochotni podporovat?

Lžidimitrij, původně tedy mnich Grigorij Otrep'jev, byl bezesporu bystrým žákem, který při studiu vynikal. Dokázal zapůsobit jak na patriarchu v Čudovském monastýru, kde žil, než utekl do Rzeczpospolity, tak na polské šlechtice, mezi nimi takové i osobnosti, jako byl Konstanty Ostrogski. Lžidimitrij musel být též zdatným a přesvědčivým řečníkem, vystupoval důvěryhodně a rozhodně, což mu nakonec pomohlo uspět i u krále Zikmunda III. Vasy.

⁵¹ O načale vojn i smut, s. 115.

⁵² Tamtéž, s. 115.

⁵³ B y l i ň s k i , Janusz: *Poselstwo od Zygmunta III, króla polskiego, do Dymitra Iwanowicza, cara moskiewskiego (Samozvańca), z okazyi jego zaślubin z Maryną Mniszchówną*. Wrocław 2002, s. 69.

⁵⁴ O načale vojn i smut, s. 122.

Na základě všech dostupných faktů, které je možné získat z ruských či polských pramenů, se jeví jako nepravděpodobné, že by byl Otrep'jev pro roli careviče Dmitrije Ivanoviče vybrán a nějakým způsobem připravován moskevskými bojary. Hovoří pro to právě charakter jeho jednání během pobytu v Rzeczpospolitě, kam by, mimo jiné, bojarské kontakty dosahovaly jen stěží. Otrep'jev zde vystupoval sám za sebe a zkoušel štěstí tam, kde to pro něj vypadalo schůdně. Pobýval v pravoslavných klášterech, ale také se učil latinsky a polsky, určitou dobu měl žít v rámci komunity ariánů, a vyloučeny nejsou ani kontakty se záporožskými kozáky. Byl tedy člověkem, který se snažil využívat jakékoli příležitosti, aby dosáhl svého cíle.

V konečném důsledku pomohla Lžidimitriji dovést svůj troufalý podnik do úspěšného konce souhra mnoha okolností, počínaje vyhocenou situací na Rusi po vlně neúrody a hladomoru, až po nespokojené bojary, kterým se nezamlouvala autoritativní vláda Borise Godunova. Lžidimitrij si nemohl být jist tím, že dokáže porazit carskou armádu a získat podporu ve městech a pevnostech ležících na cestě do Moskvy. Avšak jak se záhy ukázalo, jeho přesvědčivé vystupování v roli careviče Dmitrije Ivanoviče bylo přesně tím, co na Rusy v dané situaci dokázalo zapůsobit. Boris Godunov se v porovnání s „pravým“ dědicem trůnu sám jevil jako samozvanec, který neprávem nosí korunu náležející panovníkovi z rodu Rurikovců.

Je obtížné odhadovat, co by se stalo, jestliže by Boris Godunov náhle nezemřel, což se nakonec ukázalo být rozhodujícím momentem. Bojaři v té chvíli nebyli schopni vybrat nikoho ze svého středu, kdo by byl schopen se postavit Lžidimitriji, který měl na svojí straně takřka celou „Severščinu“ a neustále posílal agitační dopisy i k carskému vojsku do ležení pod Kromamy. Ani ambiciózní Vasilij Šujskij se za daných okolností nedokázal samozvanci vyrovnat, atmosféra v zemi byla příliš neklidná a bojaři byli symbolem omezování práv svých poddaných.

Podobně jako nebyl samozvanec nástrojem bojarského spiknutí v Rzeczpospolitě, nebyl naopak ani loutkou v ruskou polského krále, když se pak skutečně dostal do Moskvy. Nový car si počínal samostatně, a k neľibosti Zikmunda III. i papeže Pavla V. se zdráhal plnit sliby, k nimž se zavázal. Lžidimitrij si byl vědom toho, že na Rusi není možné začít s šířením katolické víry, což je přesně to, z čeho jej Rusové posléze obviňovali a co se, podle dostupných pramenů, stalo z jejich hlediska největším samozvančovým proviněním.⁵⁵

Lžidimitrij však naopak hodlal splnit závazek ke svojí snoubence, kterou přivedl do Moskvy a která se, byť na pouhých několik dní, stala ruskou carevnou. Právě v tom, že Lžidimitrij podcenil Moskvany a předpokládal,

⁵⁵ Inoje skazanije, s. 52–54.

že budou ochotni přijmout polské dvořany, vojáky a nakonec nadšeně uvítají i polskou nevěstu, se projevila jeho největší slabost. Jakkoli by mohl být ve své podstatě úspěšným panovníkem, nedokázal zvládnout svoji roli z čistě lidského hlediska. Možná samozvanec byl osobností všestranně nadanou a tolerantní, a jak se domnívá N. P. Gordejev, dokonce měl i potenciál stát se „reformátorem“ s až renesančním rozhledem,⁵⁶ avšak to vše nestačilo ve chvíli, kdy nabyl dojmu, že jej nemůže nic a nikdo ohrozit. Jak se ukázalo, způsob, jakým car vystupoval před svými poddanými v kombinaci s tím, že se obklopoval cizinci, a navíc katolíky, vedl k tomu, že se na jeho adresu ozývaly čím dál hlasitěji kritické hlasy. Pochybnosti o tom, že by se takto choval skutečný Dmitrij Ivanovič, neustále narůstaly.

Car si rychle znepřátelil bojary, kteří za svoji loajalitu v začátcích jeho vlády očekávali, že bude samozvanec pokorně naslouchat jejich radám a nechá jim volnost. Místo toho je však napomínal, choval se povýšeně a hodlal vládnout pevnou rukou, což v konečném důsledku také zapříčinilo jeho rychlý pád.⁵⁷ Nakonec i Moskvané, jak zaznamenal Konrád Bussov, vzpomínali na Borise Godunova a říkali, „čto ran’še oni imeli takogo dobrego gosudarja i pri nem takoj pročnyj mir i t.d., a teper’, při etom pravitele, vse vnušajet opasenija i kažetsja strannym.“⁵⁸

Lžidimitrij se stal historicky prvním samozvaným carem na Moskevské Rusi, zdaleka však ne posledním. Jen do konce 17. století se falešných dědiců moskevského trůnu objevilo několik desítek.⁵⁹ Žádný z nich však již nedokázal dosáhnout takového úspěchu, aby získal panovnickou korunu a stal se skutečným carem vší Rusi.

FALSE DMITRIY I.

The article deals with the personality of False Dmitriy I, who ruled Russia in 1605 – 1606. False Dmitriy, former monk of the Chudov Monastery in the Moscow Kremlin, claimed to be the youngest son of Ivan the Terrible, Dmitriy Ivanovich, who died by accident in 1591. By the time False Dmitriy started to spread the rumours about his „true origin“ in the Polish – Lithuanian Commonwealth, there was a new tsar in Moscow, Boris Godunov. He was not

⁵⁶ G o r d e j e v , Nikolaj P.: *Rudol’f II i Dmitrij I*. Russkij istoričeskij žurnal. Tom I, No. 4. Moskva 1998, s. 263–285.

⁵⁷ Moskovskaja chronika, s. 289–290.

⁵⁸ Tamtéž, s. 292.

⁵⁹ U s e n k o , Oleg G.: *Monarchičeskoje samozvančestvo v Rossii XVII veka: Novyye fakty i obščaja kartina*. In: Soslovija, instituty i gosudarstvennaja vlast’ v Rossii. Sredniye veka i rannee novoje vremja. Sbornik statej pamjati akademika L. V. Čerepnina. Eds. V. L. Janin, V. D. Nazarov. Moskva 2010, s. 621–630.

related to the Rurik dynasty, as its last member, Fedor Ivanovich, died childless in 1598. Godunov, who had to face several peasant rebellions after the large crop failure, started to be regarded as a false tsar, who occupies the throne of the traditional dynasty, whose heir is now coming to save his nation. The personality and character of the first self-proclaimed tsar in Russian history still remains a secret, as there are many unrevealed details about his life before he had become tsarevich Dmitriy Ivanovich. Historical sources describe him as a talented student, who was very intelligent and ambitious at the same time. Thanks to his communication skills, he managed to persuade some of the Polish noblemen, as well as the Polish king Sigismund III Vasa, to provide him a financial support, so he could hire soldiers and attack Muscovy. In April 1605, after sudden death of Boris Godunov, False Dmitriy succeeded and was crowned the new Russian tsar. However, his reign did not last long. He was killed by the boyars led by the prince Vasily Shuisky one year after his coronation. Despite many historical researches it is still argued, whether False Dmitriy was an independent person and adventurer or if he possibly could have been supported by some of the Russian boyars, who wanted to dethrone Boris Godunov and choose a new ruler willing not to interfere in their private fights for political power. The article analyses both the theory of False Dmitriy as a single adventurer as well as the theory of false tsarevich intentionally prepared and used by the boyar opposition against Boris Godunov. The author of the article believes, that False Dmitriy was not a product of the boyars' policy and supports this conclusion with the facts and information excerpted from Russian narrative resources.